

Gamle jydskc Vandmøller.

Af Hans Kyrre.

Fra vort Fødesogn mindes de fleste af os en gammel Gaard, gennem hvis Marker der gik en Sænkning med grønt, saftigt Græs og en sivende Bæk i Bunden, — frodig og bred oppe i Agrene, men efterhaanden mere og mere indsnævret, til den omsider blev borte ved en Stenkiste under Vejen. Og den, der paa Cykle har kørt ad de jydskc Landeveje, mindes de lange Bakker, der pludselig gav Maskinen Fart ned mod en skrøbelig Træbro i Dalbunden, hvor Tagrør og Dunhammer suste over Bredderne af en hentørrende Aa: Det er de gamle Vandmøllers næsten sporløse Tomter; — kun Møllenavnet har indgaaet en eller anden Forbindelse med Gaarden, der saaledes endnu bevarer Mindet om en rigt blomstrende Virksomhed. Men Aarsagerne til de gamle Møllers Forsvinden er som oftest glemt, og de nye Vejmøller paa Højderne giver ikke fuld Forklaring derpaa; thi selv om den Udvikling, Vejmøllerne i Aarenes Løb har gennemgaaet, gjorde dem til farlige Konkurrenter for Vandmøllerne, havde de dog ikke den tusindaarige Tjenestetid at støtte sig til; og de stadig rindende Aaer kunde formodes

at være en paalideligere Drivkraft end de lunefuldt skiftende Vinde. — Hvad er da Grunden til de gamle Vandmøllers Forsvinden? En Pakke Dokumenter fra 1761 i Rentekammerets Arkiv giver adskillige gode Oplysninger til Besvarelse af dette Spørgsmaal.

Under sin bestandige Spejden efter nye Skatteobjekter faldt Regeringens Opmærksomhed i det nævnte Aar paa Møllerne, og den gjorde et Forsøg paa at presse dem for en forøget Afgift til Hs. Majestæts Kasse: Rentekammeret sendte under 19. Maj en Skrivelse til Amtmændene, hvori der tilsyneladende meget forbindtligt spørges om, hvordan Møllernes Kaar er, og desuden meddeles, at Kammeret nøje har overvejet, om »det ikke kunde forekomme en og anden Ulejlighed og tillige medføre sin Nytte, dersom baade Vand- og Vejmøllerne overalt paa Landet her i Riget blev tillagt sine visse Møllegæster af nærmest liggende Beboere«. Det antydes endvidere, hvorledes Kammeret kunde tænke sig en saadan Fordeling ordnet, f. Eks. »i Proportion af hver Mølles Mølleskylds Hartkorn, hvorfor samme er bleven takseret«, dog uden »at fornærme den ene Møller imod den anden eller Undersaatterne ubilligen at besværges«. Regeringen formodede da, at Møllerne efter denne Velgerning »enten udi Hartkornet til Skatternes Svarelse eller udi andre Afgifter til den kgl. Kasse kunne forhøjes«. Først og fremmest ønskedes der derfor Oplysninger om Møllernes Tilstand i Sammenligning med deres Forhold under den sidste Matrikulering (Opmaaling og Bonitering 1690).

Amtmændenes Besvarelser falder saaledes naturligt i to Dele, den ene — og for os interessanteste — giver Meddelelser om Møllernes Tilstand; den anden behandler Forslaget om de faste Møllegæster og Skatteforhøjelsen. I den nævnte Pakke findes kun Indberetninger fra 10 af

de jydsk Amter.¹⁾ Fra det nuværende Viborg Amt har vi kun Oplysninger fra Skivehus Amt, mens Hald Amts savnes. Her som i flere andre af de manglende Amter fandtes der imidlertid mange gode Vandmøller; men det ser næsten ud, som der i de indsendte Skrivelser fortrinsvis dvæles ved de forfaldne Møller, af hvilke der jo ikke kunde forventes Indtægtsforøgelser, mens de gode Møller forbigaas i Tavshed eller blot med en Bemærkning om, at »her findes en temmelig Vandmølle«. Herved bliver det Billede, der gives af hele Tilstanden, noget mørkere, end denne i Virkeligheden var; men en saadan Fejl maa man ofte regne med i de historiske Aktstykker. De fleste Beretninger gaar ud paa, at Vandmøllerne i de forløbne halvtjerdssindstyre Aar næsten overalt er gaaet stærkt tilbage, og at Tilstanden adskillige Steder endog er yderst elendig. Aarsagerne til denne Tilbagegang er meget forskellige: de strækker sig fra en saa fredelig Naturforandring som Aaers og Søers Sammengroen og Hentørring til de Revolutioner, der fremkaldtes ved Jordskælvene i Jylland i det 18. Aarhundrede.

Den første Beretning, der indkom, er fra Amtmand Hauch, Dueholm, Ørum og Vestervig Amter, og hans Skrivelse er typisk for de Svar, Regeringen hentede paa sine Forespørgsler. Efter en kraftig Protest mod Forslaget om Møllegæsterne og Skatteforhøjelsen følger en Skildring af Møllernes daarlige Forfatning: »I nogle Byer findes tre Vandmøller, som ikke engang er i Stand til at bestride Malingen for en By langt mindre for et helt Sogn, af den Aarsag, at de fleste Vandmøller her i Landet fattes Vand om Sommeren og burde ikke kaldes andet end

¹⁾ De 10 Amter er: Dueholm Amt, Kalø Amt, Skivehus Amt, Aalborghus Amt, Skanderborg Amt, Riberhus Amt, Lundenæs og Bøvling Amter, Koldinghus Amt og Havreballegaard Amt.

Græsmøller, mindre have Tilladelse til at male om Sommeren«.

Navnet Græsmølle vilde Møllerne dog ikke gerne høre. Danske Lovs 5. Bog 11. Capitel 2. Artikel indeholder nemlig en Bestemmelse angaaende disse Møller, som Ejerne ikke holdt af at blive mindet om: »Hvo, som haver Vinter- eller Græsmøller, hand skal optage Stiebordet den 1. Maji og ej sætte det neder igen, førend Høe og Korn er inde af den Sted eller derhos, saa vidt Vandet kan Skade gjøre. Hand maa og ikke lade Vandet flyde paa Landevej eller hans Naboes Skovvej eller Kirkevej uden dennes Minde.« Mølle dammen skulde om Sommeren henligge til Græsning for Byhjorden, og først naar Ævred var opgivet, og Kvæget kunde søge Græsning andetsteds, maatte Møllen igen tages i Brug. Men det var jo ret naturligt, at Møllerne nødigt vilde opgive deres Næring om Sommeren, og det hedder da ogsaa videre i Amtmand Hauchs Beretning, at Lovens Artikel »bliver af ingen Vandmøllere efterlevet, og førend nogen vil indlade sig i en vidtløftig Proces derom, taaler Vedkommende hellere, at Vandet flyder over deres Enge, samt fordærver Lande- og Kirkevejene«. Om Møllernes Tilstand hedder det videre, at »de fleste Vandmøller aftager aarligen, formedelst Søer og Aaer sammengroer og hensætter Vandløbene, som nogen endog vil mene paa mange Steder at have mærket at være særdeles begyndt fra den Tid, Jordskælvne her i Landet blev bekiendte«.

I 1740erne og 50erne havde Jylland været hjemsogt af stærke Jordskælv, og der findes i de foreliggende Indberetninger fra Amtmændene mange samstemmende Vidnesbyrd om, at Vandløbene i høj Grad paavirkedes af de deraf følgende Naturforandringer. De stærkeste Rystelser fandt Sted i Aarene 1745 og 1755; desuden omtales et enkelt Sted i Indberetningerne endnu én i 1759. — Søn-

dagen den 7. Februar 1745 var Bevægelsen saa voldsom, at hele Bakker paa Thyholm gled ned i Stranden, og mens Menigheden i Viborg Domkirke »Klokken 9 om Formiddagen sang paa det tredie eller fjerde Vers af Højmesse-salmen«, maatte Gudstjenesten afbrydes, fordi Kirken rystede, og Præsten faldt i Afmagt. Og under Jordskælvet den 1. November 1755 faldt Veierslev Kirke i Viborg Amt delvis sammen.¹⁾ Det var disse Rystelser, der gav saa mange af de jydsk Vandmøller deres Grundstød. I Indberetningen fra Kalø Amt hedder det saaledes: »Under Meilgaard Hovedgaard er tilhørende Tre-Aa Mølle og Hemmed Mølle. Den første er altid i Stand til at male for dem, som dertil er vant bestandigen at komme. Men som Møllen ligger afsides ved Havet (Kattegattet), saa kommer der ikkun faa Møllegæster dertil, uden naar andre Møller ej kan male, som om Vinteren, naar det fryser stærkt, og om Sommeren, naar der indtræder Tørvejr. Hemmed Mølle haver ikkun lidet Vandløb, og siden det store Jordskiælv i December Maaned 1759 er det næsten bortgaaet, saa Møllenæringen er næsten ganske borte«. Under Grevskabet Skeel laa seks af Nørre Herreds Møller, nemlig Brøndstrup-, Gjerrild-, Ørum-, Fannerup-, Skjærvad- og Ramten Møller. I disse magre Sogne har Flyvesandet og Jordskælvene i Forening anrettet stor Skade paa Vandmøllerne. I Indberetningen fra Skeel hedder det: »Angaaende Brøndstrup Mølle, da er samme baade ved det for et Par Aar siden værende Jordskælv, saa og formedelst Flyvesand, som i tørre Aaringer har tilstoppet en Del af Vældvædskernes Løb, meget blevet forringet, saa at den ej nu mere som forhen har Vand til at bestride sin Maling ved, hvorfor og mange af dens forrige Møllegæster søger til Tre-Aa Mølle, under Meil-

¹⁾ Om disse Jordskælv se »Jydsk Saml.« I. Række 3, S. 315 f. og 6. S. 290.

gaard beliggende. De næstanførte fire Møller har ikke forbedret sig, siden de er blevet matriculerede, men snarere forringet, ved det at Vandet til samme synes alt at blive mindre og mindre, og den allersidste, nemlig Ramten Mølle, er endnu den sletteste til at bestride sin Maling, ja, snart i Forfald og ganske øde, siden Vandet dertil er næstendels, formedelst Jordskiælvne, blevet ganske borte.«

Ogsaa fra Sønder Herred berettes om Sandflugtens Ødelæggelser paa Møllelandet: Under Høgholm laa Oxen Mølle og Skramsø Mølle; den første var efter Matrikelen i 1690 ansat i Mølleskyld med 8 Tdr. 4 Skpr., den sidste med 3 Tdr. 1 Skp. Ifølge Indberetningen »har disse Møller for Skaden, den bedærvelige Sandflugt forårsagede, allernaadigst faaet Moderation til det halve«. Og det hedder videre: »Dersom begge disse Møllers Beboere ikke af Baroniets høje Herskaber Tid efter anden havde faaet ledigtblevne Fæstegaarde, saa kunde de umuligt svaret, hvad de burde, uden enten at blive øde eller lade sig paadrage Restancer, da Vandet, siden Landmalingen skete, efter sandfærdig Beretning meget er aftaget.«

I de fleste Tilfælde lod Amtmændene Rentekammerets Cirkulære gaa videre til Besvarelse hos Amtets Proprietærer, og man faar undertiden Indtrykket af, at disse, for at afværge den paatænkte Skatteforhøjelse, gjorde Møllerne endnu ringere, end de i Virkeligheden var. Saaledes fandtes der under Hovedgaarden Katholm en yderst beskeden lille Mølle, om hvilken der skrives: »Ved Katholm er ikkun een liden Vandmølle, beliggende under Gaardens Taxt, hvilken maler af Gaardens Grave til Herskabets egen Fornødenhed og undertiden til 4 à 6 Bønder, naar Vorherre forunder vel med Regn«. Endnu tarvligere var dog, som allerede Navnet antyder, en liden Fællesmølle, »Pis-Mølle« eller »Pes-Mølle« kaldet, i Tir-

strup Sogn, om hvilken det hedder: »Møllen har meget ringe Vand og af det ganske Aar alene maler paa en kort Tid om Vinteren. Den staar, mere end den gaar, og havde allerede været saa godt som øde, dersom den ej havde været tillagt en Del Avling saavel fra Høgholm som Rugaard, hvoraf Mølleren bestrider den største Del af Møllens Udgifter.«

Under Tustrup Hovedgaard (Sønderhald Herred) fandtes 3 Vandmøller, Svendbro Mølle i Voldum Sogn, Mygind Mølle og Volk Mølle i Essenbek Sogn. Tustrup Hovedgaards første Ejer, den bekendte Oberst Hans Friis, havde den 11. Marts 1697 oprettet et Hospital i Hørning, og til dette havde han henlagt de nævnte tre Møllers Landgilde:

Svendbro Mølle . . .	30	Tdr. Mel og Malt.
Mygind Mølle	24	· · · · ·
Volk Mølle	18	· · · · ·

Men her som alle andre Steder var det gaaet tilbage med Vandmøllerne, og den daværende Ejer, Major Bek Friis, anfører flere forskellige Grunde hertil: »For det første er Landgilden ansat efter de Tidens Taxt, som kunde svares, da Kongen ingen Skatter imod Haandfæstningen maatte paabyde Adelens Gods. For det andet var der paa den Tid Skov udi Landet, nogle Steder til Nødtørftighed og andre Steder til Overflødighed, hvorfor Møllereus Bygninger og Kværnværker, Broer og Dæmninger med meget mindre Bekostning kunde vedligeholdes«. — I Forbindelse hermed kan tillige anføres, hvad der fra Skanderborg Amt meddeles om Mølle-Materialets Prisstigning: »En Møllesten, der før har været at faa for 20 Rdlr., koster nu 50-60 Rdlr., ligesom ogsaa Tømmer og Jern i de sidste Aaringer er blevet dyrere.« — »Jord

avlingen er Møllerne betagen, og Vandenes Tilløb formindsket, hvorfor de tvende af disse Møller, Svendbro og Mygind Møller, nogle Gange blev aldeles øde, saafremt ikke Hospitalet af sine øvrige Indkomster havde med anselige Udgifter maattet række Haand til Bygningernes Reparationer og tilsidst maattet gøre kendelig Afslag udi den aarlige Afgift. — Volk Mølle, som ligger straks ved Essenbekgaard, haver hidtil bestaaet sig. Den har ingen Strøm-Aaer eller Bækkeløb at male af, men alene en liden Rende, som er gravet fra nogle Vældspring fra Mose og Engbund til Møllen og af Stamhusets Bønder aarlig renses og vedligeholdes.»

Intet Steds lyder Klagerne dog saa stærkt som fra Skivehus Amt. Amtmand Rosenkrans paa Krabbesholm meddeler først, at alle Dokumenter vedrørende Amtets Møller er gaaet tabt ved Skive Bys Brand i Aaret 1749. Derefter skriver han: »De her i Amtet værende Møller falder kun smaa og ringe imod mange andre at regne, ja, Vandmøllerne er tildels formedelst Vandenes Formindskelse [Jordskælvene] bleven nedlagte og i deres Sted smaa Vindmøller opførte. De herværende Møller ere ej i Stand, særdeles paa visse Tider af Aaret, f. Eks. naar Sommerens Tørke, Vinterens Haardhed eller Vandenes Fattelse indfalder, at bestride Almuens fornødne Maling; men de maa søge andre, langt fra liggende, uden for Amtet værende Møller, ja, endog med Baade føre deres Korn over Limfjorden for at oplede [!], hvor de bedst bliver hjulpne.« Haardere Vilkaar kan man vel vanskeligt tænke sig: først en besværlig Sejlads med Kornet i aaben Baad over Limfjorden, dernæst en møjsommelig Vandring med Sækken paa Nakken for at »oplede« en Mølle, der var i Stand til at yde den fornødne Hjælp.

Værst har det dog øjensynligt været paa Fur, om hvis Mølleforhold der gives følgende interessante Oplys-

ninger: »Paa Fuur-Land eller -Ø, som er et eneste lidet Sogn, omgivet med Vand af Limfjorden, findes een Vind- eller Vejrømle. Der siges, at samme efter alm. kgl. Tilladelse for mange Aar siden er bleven opsat, og videre derom er mig ikke bekendt. Samme Ø er haardere i Knibe, naar Vinterens Strengthed eller og stille Vejr indfalder. Begge Dele er Beboerne til stor Brud, da de med megen Møje og undertiden Livsfare maa føre deres Korn en hel Mil, ja mere, over Fjorden til andre Møller i Himmersyssel. Velb. Hr. Diederik Braës til Kokedal er Ejer af den hele Ø, og vil han endnu lade opsætte en Vindømle paa den anden Kant af Landet, hvor tilforn har været een, for desto bedre at bestride Beboernes Maling.« Sognefogden paa Fur giver hertil yderligere følgende supplerende Meddelelse om Forholdene paa Øen: »Paa Fuur-Land er og har af gammel Tid været en Vejrømle, som forretter Malingen for Landets Beboere, der er omgiven af Vand paa alle Sider (!), saa ingen med Heste og Vogn kan komme til eller fra Landet, foruden at det ofte hænder sig om Vinteren, at Beboerne i hele Maaneder formedelst indfaldende ustadigt Vejrlig og Storm med Is og Sne ej kan komme fra Landet med Baade til andre Møller og af saadan Aarsag ej kan søge andre Møller end den, som er paa Landet.«

Fra Selde i Nordsalling skrives: »For mere end 40 Aar siden er her i Selde Sogn og By en Vindømle, som siden er forandret til Vandømle, der nu kan male daglig 2 à 3 Tønder Korn, undtagen naar meget stor Tørre indfalder, men kan denne Vandømle, ejheller forrige Vindømle fuldstændig tilfredsstillende Sognets Behøvende. At fastsætte nogle visse Byer eller Sogne til een værende Møller her i Salling er vel ikke Almuen til nogen Fordel, siden det ofte hænder sig, at de heraf Egnen, saavel som andre Steder her fra Salling, maa føre deres Korn

til Ryed Mølle, som er en 4-5 Mil, eller een Mil over Vandet til Trend Mølle paa Himmerland.«

Ogsaa her i Salling omtales Jordskælvenes Virkninger. Fra Eskjær skrives saaledes: »Under Eskjær Hovedgaards Taxt er Saltbæk Mølle, matriculeret for 6 Skpr. 1 Fjdk. 2 Alb. Hartkorn og maler for nogle af Sønder Thise Sogn og for nogle af Mogenstrup By. Samme Mølle er af liden *Importance*, formedelst dens Tilløb er af Væld, der saa meget er formindsket siden Jordskælvene, at den ikke kan udrede Bekostningen.«

Under Astrup Hovedgaard findes kun en øde Vandmølle, Woisbek Mølle kaldet.

Ogsaa Krabbesholms Vandmølle ligger øde, »formedelst Vandet, som var af et Væld, ganske er forandret og ophævet«. Fra Bustrup skrives, at »Hovedgaardens Mølle, saavel som de fleste andre, er af ringere *Importance* end forhen, hvilket klarlig ses af Vandenes Formindskelse, formedelst Kiærene Tid efter anden sammengrør, og Vældvædskerne borttørre.« Under Kaas Hovedgaards Taxt findes en øde Mølle. »Af Mangel paa Vand har den i mange Aar været øde, og nu ej findes nogen Vandgang eller Tilløb dertil.«

Paa Østergaards Gods findes to Møller, Sæbygaards Mølle og Nissum Mølle. »Disse Møller kan ingen Regning gøre paa bestandig Søgning af Møllegiæster«, hedder det, »efterdi de begge, saavel i stærk Frost om Vinteren som i indfaldende Tørre om Sommeren, mangler Vand og kan ikkun male ganske lidt, som mest kommer deraf, at Moser og Kiær, Aær og Bække jo mere og mere sammengroer.«

Om Bysted øde Mølle skrives, at det er »et gammelt forfaldent Møllehus paa 7 Fag, som udi 6 Aar [siden Jordskælv 1755] har været ganske øde og ikke kunnet male. Der findes endnu paa Stedet et gammelt Vandhjul

som intet duer, og to Kværnstene, bred 2 sjællandske Alen og 2 Tommer, tyk $2\frac{1}{2}$ Tommer, som dog er af ingen Værdi, dens Vand har ikke været andet end som af Vældkilder, saa der ingen sønderlig Damsted har været«. En af de bedste Vandmøller i Salling paa den Tid var Grønning Mølle: »Den kan meget vel forsyne de, som af nævnte Sogne søger dertil med deres Maling, uden naar stærk Tørre indfalder, da den ligesom andre Møller her i Salling kan mangle Vand.«

Ved Balling Over- og Neder Møller møder vi et Forhold, der ogsaa andre Steder i Jylland paa en uheldig Maade kunde gøre sig gældende, naar flere Møllere var henviste til at male ved samme Strøm. Balling Nedermøller beklager sig højliggen over de Drillerier, hans kære Kollega i Overmøllen derved kunde plage ham med: »Hvad ellers det angaar, som fra Spøttrup er mældet, at andre Sognes Beboere faar malet hos mig, da nægter jeg ikke, at jo nogle af Kreibjerg Sogn undertiden, naar de ej andensteds kan hjælpes, bliver her assisteret. Dog er det en bevislig Sandhed, at naar Vandet bliver opholdt for mig af Over Balling Møllens Beboer, da jeg ikke er i Stand til at male for Sognets Beboere, langt mindre for fremmede.« Ved Ørum Aa (Nørre Herred) laa der fire Vandmøller paa en Strækning mindre end en Fjerdingvej, og for at undgaa Splid mellem Møllerne havde Ejeren fæstet dem alle fire bort til samme Mand.

Fra Aalborg Amt lyder Beretningerne meget forskelligt. Fra Aars og Slet Herreder mældes mange Steder, at Møllerne gaar tilbage, fordi Aaer, Kilder og Bække udtørre. Hornum Bro Møller har med stor Bekostning sat sin Mølle i Stand, »men maa dog med Smærte beklage, at han meget paa Næringen forringes, siden de Moser og Bække, hvoraf Vandet ledes til Møllendammen, paa sine Steder ganske er sammengroede.« Det er der-

for en hel Fornøjelse midt i denne almindelige Beklæggelse over Tilbagegang og Forfald at læse Lüttichau til Lærkenfeldts Skildring af to drabelige Vandmøller, han havde paa sit Gods. Hans egenhændige Skrivelse paa det store Folioark tager sig nærmest ud som en størstilet Reklame: »Under den mig tilhørende Hovedgaard i Aalborg Hus Amt er henhørende Faddestrup Mølle [Ulstrup Sogn]. Samme Mølle er i Henseende til Malerværket i fuldkommen Brug, siden jeg er bleven Ejer af Møllegaarden ogsaa tilstrækkelig istandsat, og med Mølle-dam og Vand er den saa rigelig forsynet, at den ej alene kan forsyne og male for dem, som den søger, men søger altid Næring, da den i alle Tilfælde er i saadan Stand, at den kan overflødigen flere betjene. — Udi Slet Herred er og en Mølle under denne Hovedgaard, Aarup Mølle kaldet. Denne Mølles Malerværk er siden den Tid, jeg har faaet Gaarden og Godset under et, saa godt som af ny anskaffet, Mølle-dæmningen med stor Flid og Bekostning opført; foruden dette haver den en rigtfflydende Aa, som giver god Vandfald at male af, saa har den og en vidtbegreben Mølle-dam, som bestaar af idel Vælder og Kilder, saa den ej om Vinteren kan tilgro eller tilstoppes; men ihvorvel den er situeret og qvalificeret, saa haver den dog den Skæbne ikke at kunne naa til halv, mindre fuld Næring«. Ihukommende Hensigten med Regeringens Forespørgsel, tilføjer den stolte Mølle-ejer dog, at »de fleste af de paa den anvendte Bekostninger er derfor spildte«. Men han kan dog ikke nægte sig endnu en triumferende Linie: »Ingen af disse mine Møller ere Græsmøller!«

Ogsaa ved Bjørnsholm fandtes to gode Vandmøller, der fik rigelig Strøm fra Vilsted Sø. De er nu begge øde.

Fra Ringkjøbing Amt indskrænker Meddelelserne sig hovedsagelig til de skematiske *Designationer*. Om Bording Mølle skriver Ejeren dog paa en vedlagt Lap

Papir, at »den saakaldte Elbek Bæk har af gammel og Arilds Tid løbet til Bording Mølle, mens som samme nu er eftergroet, saa er Vandet ved Bording Mølle derudover meget formindsket til største Tab for mig. Men dersom det maatte tillades, at forn. Elbek Bæk maatte igen udkæres til Tilløb som i forrige Tider, kunde Møllen derved ypperlig forbedres og blive i en langt bedre Stand, end den nu er, da den i manglende Fald formodentligen vil tabe sin Næring og blive ruineret formedelst Mangel paa Vand.«

Den Bording Møller, der ikke for intet hørte hjemme i Uldjydernes Egne, har været fortrolig med Regeringens Kolonisationsplaner og tilføjer derfor meget diplomatisk, at »Vandet da ogsaa vilde række til nærmeste ved Bording Mølle anlagde Alhede Coloni, som over saadan ovenmældte Møllens Mangel paa Vand vilde komme til at savne fornøden Maling, hvilken Colonisterne dog ingenlunde kunde undvære«.

Af øde Vandmøller nævnes her en Græsmølle i Ejsing og en i Bording Sogn. Om en øde Vandmølle i Bur Sogn hedder det: »Denne Mølle kan ingen huske, naar den blev øde, mindre Aarsagerne dertil, uden som det rimeligste, at det maa have tildraget sig af Mangel paa Vand.« I Nees Sogn (Skodborg H.) findes en Gaard, som kaldes Grønmølle. »Ingen, som nu lever«, hedder det, »kan erindre sig nogen Mølle at have været der, men vel have hørt Tale om, at i gamle Dage skal det have været en Mølle.« Som temmelig gode Møller opføres derimod Fløndersø Mølle under Estvadgaard, Hjelm Mølle, der maler for Sahl og Ejsing Sogne. Sønder Mølle i Sevel under Stubbergaard, Hvalsbeek Mølle og Ryed Mølle under Rydhave.

Fra Skanderborg Amt findes opført endnu flere øde Møller. I Landsbyen Skade i Vrads Herred fandtes

allerede paa Landmaalingens Tid »en øde Kobbermølle, som ej blev eragtet for noget, en nedbrændt Krudtmølle og en nedlagt Stampemølle til at stampe Skind ved.« Amtmanden her anfører som endnu en Gene for Vandmøllerne, at Veje og Broer i Almindelighed er i daarlig Stand ved de lavtliggende Vandmøller, mens det i Regelen er bekvemmere at køre til Vejrmøllerne. Mange Steder hjælper Folk sig med Haandkværn: »Snart hver Bonde har nu i faa Aaringer tillagt sig en god Haandkværn i deres Huse, hvorpaa males hjemme alt deres Malt og Gryn, saa der kommer kuns fra Bondelandet Korn (!) og Rug at male.«

I flere af de jydskes Købstæder findes der allerede gode Vejrmøller, saaledes i Løgstør »en god Vejrmølle, som maler for alle Vinde.« I Aarhus en privilegeret Mølle, som hele Byen er forpligtet at søge (Møllens Privilegier findes vedlagt Amtets Indberetning). Ogsaa Bygholm Vandmølle ved Horsens har sine Privilegier. Møllen var af Kong Kristian den Femte solgt til Joachim Werner v. Bülow, »da den var øde og afbrændt«, paa de Vilkaar, at »naar den igen var opbygget og istandsat, skulde Hestemøllen i Horsens afbrydes, og Byen være forbunden deres Maling paa Bygholm Mølle at lade forrette.« Det meddeles endvidere, at »Møllen er af en vidtløftig og kostbar Indretning; men den har alt i nogle Aar kunnet mærke Vandets Aftagelse om Sommeren, og om Vinteren er den exponeret megen Fare for Drivis, som 1763 borttog begge Broerne med tilhørende Værker, der kostede Ejeren over 2000 Rdlr. igen at sætte i Stand.«

Efter dette næsten enstemmige Vidnesbyrd om Vandmøllernes Tilbagegang, kunde Regeringen ikke vente sig noget gunstigt Svar paa Spørgsmaalet om Møllernes for-

øgede Skatteevne siden den sidste Matrikulering, saa meget mindre som Planen med »de visse Møllegæster« heller ingen Tilslutning fandt. Indberetningerne former sig snarere som Ansøgninger om Nedsættelse i de Afgifter, der allerede paahviler Møllerne, og samtidigt viser de, at man ingen Steder nærede den Tillid til Møllerne, der var nødvendig, hvis det skulde forsvares at binde Bønderne til bestemte Møller. En Møllers Ærlighed har jo fra gammel Tid ikke staaet højt i Kurs.

Ordsprogene skæmter med hans ulovlige »Tolden«, og gennem de indsendte Beretninger taler den samme Opfattelse.¹⁾

I den ovenfor nævnte Indberetning fra Dueholm, Ørum og Vestervig Amter hedder det saaledes, at »det formodentlig vilde blive til største Skade for Landmanden, naar visse Møllegæster til en Vejr- eller Vandmølle blev henlagt, da det vilde *dependere* af Mølleren, hvor ærlig eller uærlig han vilde være mod enhver, som var bunden at lade Mølleren raade efter Behag; thi enten

¹⁾ I Molbechs »Danske Ordsprog« findes bl. a. følgende: Mølleren er aldrig saa drukken, at han glemmer at tolde. Naar Mus kommer i Møllen, tror hun, at hun er Mølleren selv. Den i det følgende omtalte Sammenstilling mellem Mølleren og Skrædderen findes jo f. Eks. ogsaa hos Blicher i »Pe Sywsprings« bekendte Vise:

Wo Møller haaller a hans Kop,
Somti mier end somti.
Venner do dæ, saa foer en en Top,
Ejaa!
Mier end a ka sej aa.

Wo Skrædder haaller a hans Saws,
Somti mier end somti.
Aa Tøwet han klipper sæ sjæl en Hjaws
Ejaa!
Mier end a ka sej aa.

at føre Vidner med sig til Møllen, eller indlade sig i Proces med Mølleren, vilde blive alt for vanskeligt og bekosteligt; men saalænge enhver haver Lov at køre sit Korn til hvilken Mølle, han lyster, forbindes enhver Møller til ej alene at holde sit Maleværk mest muligt i Stand, men endog at være ærlig for at beholde sin Næring.« Af samme Mening er Kancelliraad Hansen paa Lyngsbækgaard, der skriver, at »hvis en Møller følte sig forurettet ved Fordelingen af Møllegæster og saaledes saa sin Næring svækket paa een Kant, var det at befrygte, at de Møllesække, som han beholdt tilbage at raade over, kom til at erstatte ham hans Tab, da Møllere ligesom Skræddere er saa uheldige at holdes for ikke at være alt for skrupuløse over det syvende Bud i Henseende til den Lejlighed, de haver ustraffet samme at kunne overtræde, helst paa Landet.« Og han slutter med den forstandige Bemærkning, at »i det ene saa vel som i det andet kommer det an paa Borgernes Flid og Vindskibelighed, som nødvendig svækkes og omsider tabes, naar den for dem bliver unyttig,«

»Det er blevet et Ordsprog«, hedder det et andet Sted, »at man ikke skal misunde sine Fjender mange Møller og mange Broer;« og af en Indberetning fra Estrup Hovedgaard stadfæstes dette: »Under Stamhuset Estrup er en Mølle, Estrup Mølle kaldet, beliggende og svarer for Hartkorn Mølleskyld 31 Tdr. 7 Skp. Den svarer aarlig i Landgilde 180 Rdlr.; men derimod betales alle kgl. Kontributioner, saa og Familieskatten, af Grevskabet, og foruden at Mølleren uden Betaling er tillagt noget Jord og Græsning af Grevskabets Mark, saa maa Herskabet og holde trende Broer vedlige, saa naar først blev fradraget anførte Summer, vilde der blive liden Landgilde nok efter saa højt Hartkorn, hvorfor den gerne kunde taale det halve Hartkorns Afslag, allerhelst den om Sommeren

fejler Vand, og undertiden i Nat og Dag ikke kan male uden to Tønder.«

Om Møllernes Kaar skriver Amtmand Gersdorff, Kalø Amt: »Foruden at en Møller med særdeles Vindskibelighed og god Omgang med sine Møllegæster skal med Besværighed og Uro Dag og Nat tilvende sig Levebrødet, staar han hver Vinter ved Tøbrud Fare for, at han paa een Time kan tilføjes saa stor Skade, som Møllen ikke igen kan indbringe udi 3 à 4 Aar.« — For den paatænkte Skatteforhøjelse fandt Regeringen saaledes ingen Støtte, og kun en enkelt Røst hævdede sig til Fordel for Indførelsen af faste Møllegæster; Talsmanden herfor, Kancelliraad Hans Marcusen paa Rask Hovedgaard, var imidlertid selv Mølleeejer, og herudfra maa hans tilsyneladende demokratiske Argumentation vel delvis forklares. »Jeg kan ikke indse rettere«, skriver han, »end det jo var gavnligt, om enhver Møller efter sin Mølleskyld blev tildelt sine visse Møllegæster; thi som det nu er, haves Exempler nok paa, at naar en rig og en fattig Møller bor noget nær hinanden, den fattige da bekommer ikkun faa Gæster imod den rige, og det fordi den velhavende kan gøre trængende Bønder adskillige Smaatjenester med Pengelaan til Kvartalsskatten og andet, hvorved de obli-geres at søge hans Mølle; ja, den rige, fordi han formaar det, bruger og undertiden den Maade, at paa de Tider, han har Vand nok at male ved, tolder han nogle Kopper mindre, end hans Ret er for at faa stor Søgning. Dette har jeg i Hornborg Sogn fuldkommen funden Prøver af: Der ligger tvende Møller saa nær ved hinanden, at der alene er et Par Bøsseskud imellem, nemlig Klags Mølle, som beboes af Søren Wilstrup, en meget velhavende Mand, der desuden er Ejer af en temmelig Del Jordegods. Den anden, Hornborg Mølle, tilhører mig. Af Armod er i min Tid to Fæstere gaaet derfra, og den

trede, som nu er, gaar vel med det første samme Vej. Det er og ved denne Lejlighed Deres Excellence at indberette, at Hs. kgl. Majst. ikke nyder af formældte Klags Mølle, hvad Ret er; thi den har mere end dobbelt Vand mod min og staar dog alene for 3 Tdr. 4 Skp., min derimod for 4 Tdr. 2 Skp.«

Denne enkelte Godsejers Tilslutning til Regeringens Forslag kunde dog ikke opveje den almindelige Modstand, og alt vedblev derfor at gaa i sin vante Gænge.

Men den Nedgang i Vandmølle-Industrien, hvorom alle disse Beretninger vidner, har fortsat sig gennem de halvandet Hundrede Aar, der er gaaet siden Rentekammeret udsendte sine Cirkulærer. Meget Vand er i disse Aar løbet til Strand, og kun lidet er blevet tilbage til de Vandmøller, der endnu findes hist og her i de jyske Dale.
